

KRIVOTVORENJE NOVCA TRIDESETIH GODINA 20. STOLJEĆA U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI, S POSEBNIM OSVRTOM NA SAVSKU BANOVINU I BANOVINU HRVATSKU

Ponajviše na osnovi arhivske građe, ali i onodobnoga tiska, prikazuje se složenost fenomena krivotvorenja novca na području Kraljevine Jugoslavije tridesetih godina 20. stoljeća. Obuhvaćeni su uglavnom slučajevi krivotvorenja iz Savske Banovine i Banovine Hrvatske. Pokušali smo obraditi politički, društveni i geografski aspekt krivotvorenja. Osobito se osvrće na odnos vlasti prema krivotvorenju, na sociodemografske karakteristike krivotvoritelja i krivotvoriteljskih organizacija te na geografske tokove novca. Analizom smo nastojali prikazati neke karakteristike krivotvoriteljske prakse.

Ključne riječi: krivotvorenje novca, kriminal, Kraljevina Jugoslavija, Savska banovina, Banovina Hrvatska

Uvod

Nakon Prvoga svjetskog rata krivotvorenje novca uzelo je znatnog maha, iako je izrada i zaštita novčanica postala ozbiljnija i sustavnija. Inflacija u poslijeratnim zemljama smanjila je povjerenje u novac, a teške ekonomske prilike izrodile su prigodne krivotvoritelje. Krivotvorenje novca u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji poprilično se proširilo, dobro se uklapajući u epidemiju krivotvorenja koja se raširila Europom nakon Prvoga svjetskog rata. Bilo je potrebno što brže unificirati novac pa su prve novčanice Kraljevine SHS, tzv. „dinarsko-krunske“, izrađene u žurbi, stoga nisu bile kvalitetne te ih je bilo lako krivotvoriti.¹ Takva je sudbina zahvatila veći broj nominala različitih izdanja do početka tridesetih godina 20. stoljeća. Među tadašnjim krivotvorenjima najveći slučaj bilo je ubacivanje krivotvorina 1000 dinara (izdanja 1920.) iz Italije i Turske.² Krivotvorenje tako postaje sve veći problem za državu koja pokušava razviti i održati stabilan monetarni sustav. Pod utjecajem raznih vanjskih i unutarnjih čimbenika krivotvorenje novca na području Kraljevine javlja se u različitim intenzitetima do Drugoga svjetskog rata.

Opća definicija krivotvorenja kaže da je ono postupak kojim se neki zakoniti novac u protuzakonitim oblicima i težinama od neovlaštenih osoba izrađuje i pušta u optjecaj, a svrha mu je stjecanje materijalne koristi.³ Osnovna namjera bila nam je razraditi problematiku krivotvorenja novca. Istraživanje se stoga sastojalo u iznošenju elemenata

¹ Narodna banka 1884-1934, Beograd, 1935., 251.; *Zmago Jelinčić*, Dinarsko kronska serija/Dinar crown series, Ljubljana, 1997.; *Vladimir Geiger*, Krivotvorine novčanice od 20 dinara/80 kruna (1919.) Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, *Numizmatičke vijesti*, god. 52., br. 63., Zagreb, 2010., 156.-162.

² *Vladimir Geiger*, Prilog poznavanju krivotvorenja novčanica Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije, *Numizmatičke vijesti*, god. 45., br. 56., Zagreb, 2003., 220.

³ *Antun Bauer*, Numizmatički priručnik i rječnik, Zagreb, 2011., 279.

građe i izgradnji koncepata koji će pridonijeti njegovu razumijevanju. U potonjem smo krenuli od već navedene definicije. Pristup u istraživanju bio je induktivan, koncepti su razvijeni nakon uvida u građu, a njima smo pokušali prikazati krivotvorenje drugačije no što je uobičajeno u numizmatičkoj literaturi. Umjesto pristupa koji uglavnom opisuje „tehničku“ stranu krivotvorenja, odlučili smo provesti nešto složeniji pogled koji odražava i kompleksnost osnovnoga predmeta istraživanja, novca i njegove proizvodnje u krivotvorenom obliku. U kasnijoj razradi koristili smo određene spoznaje interdisciplinarnoga proučavanja novca. Premda se novac prvenstveno povezuje s ekonomskim terminima, njegovo značenje mnogo je šire. Novac osim ekonomske funkcije ima i političku, društvenu i kulturnu funkciju.⁴ Budući da novac egzistira u određenom vremenu i prostoru, potrebno ga je proučiti u još dva aspekta, povijesnom i geografskom aspektu.⁵ Stoga istraživanje krivotvorenja kao neovlaštenoga puštanja novca u optjecaj i krivotvorina kao neovlašteno izrađenog novca također podliježe istim pravilima kao i njegov zakoniti polubrat.

Istraživanjem smo se dotaknuli ponajviše političkih i društvenih te nešto manje i geografskih aspekata krivotvorenja. Nastojali smo prikazati zakonsku osnovu i odnos vlasti prema krivotvorenju. Osnovno je pitanje kako vlast pristupa problemu, odnosno koje mjere zaštite koristi i na koji ih način koristi. Odgovor na to pokazuje značenje toga problema za državu i odražava uspjeh u njegovu rješavanju. Također smo pokušali istražiti sociodemografske karakteristike krivotvoritelja te proniknuti u njihov društveni status. Nastojali smo prikazati i djelovanje većih krivotvoriteljskih skupina, u kojima postoji određena količina početnoga kapitala i razrađenija organizacijska struktura. U manjem dijelu istraživanja opisali smo neke tipične situacije prilikom nalaza i potrage za raspačanom krivotvorinom. Završno poglavlje prikazuje „najlabaviji“, ali možda i najzanimljiviji aspekt – geografiju novca.

Korištena je arhivska građa Hrvatskoga državnog arhiva, fond *Savska banovina - Upravno odjeljenje* te fond *Banovina Hrvatska – odjel za unutarnje poslove*. Uz arhivsku građu koristili smo i novinske članke iz *Hrvatskog dnevnika* i *Novosti*, koji su donosili vijesti o krivotvoriteljima s područja cijele Kraljevine Jugoslavije. Na taj smo se način, iako naš rad ponajprije prikazuje krivotvorenje u Savskoj banovini i Banovini Hrvatskoj, upoznali s problemom krivotvorenja na području Kraljevine Jugoslavije. Zakonsku osnovu sankcioniranja krivotvorenja novca donosi *Krivični zakonik za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca*, donesen 27. siječnja 1929.⁶ Iako je proučavana građa obuhvaćala dvadesete i tridesete godine 20. stoljeća, detaljniji arhivski izvještaji javljaju se tek krajem tridesetih godina. Stoga se većina analize krivotvorenja temelji uglavnom na slučajevima u tom razdoblju.

⁴ Eric Helleiner, *The Making of National Money. Territorial Currencies in Historical Perspective*, New York, 2003., 20.

⁵ O perspektivama interdisciplinarnog istraživanja novca: *Emily Gilbert*, *Nation-States and Money - The Past, Present and Future of National Currencies*, New York, 1999., 9.-18.

⁶ *Krivični zakonik za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 1929.

1. Međunarodna borba protiv krivotvorenja novca

U vezu s već navedenim različitim funkcijama novca moramo dovesti pitanje *Zašto je bitno zaštititi novac od krivotvorenja?* Budući da uloga novca nije ograničena samo na njegovu ulogu medija u novčanim transakcijama, nego on odražava gospodarsku snagu, političku koheziju, kulturnu i vjersku orijentaciju države, borba protiv krivotvorenja nije samo trenutačna tehnička zaštita novca. Uvelike je to zaštita povjerenja u sigurnost valute te vrijednosti povezanih s novcem kao instrumentom plaćanja. Uza sve to, vrhovno pravo tiskanja novca, koje posjeduje država, oduvijek je bilo znak suvereniteta.⁷ Stoga je krivotvorenje novca upravo prijetnja očuvanju suvereniteta te podliježe strogim zakonskim sankcijama. Tako se u ranijim stoljećima u pojedinim zemljama krivotvorenje novca kažnjavalo smrtnom kaznom, a u nekim zemljama sve do početka 20. stoljeća izrada lažnog novca kažnjavala se doživotnom robijom.⁸ Budući da krivotvorenje novca pripada u prijestupna djela s izraženim međunarodnim obilježjem, u borbi protiv te vrste zločina bilo je potrebno organizirati jaku mrežu partnerstva. Na Prvom međunarodnom kongresu kriminalističke policije u Beču 1923. zaključeno je da se osnuju odgovarajući nacionalni organi za borbu protiv krivotvorenja novca te jedno središnje tijelo (*Komisija međunarodne kriminalističke policije*) kojemu je zadaća da u tom pogledu osigura i potrebnu međunarodnu suradnju.⁹ Zatim je na Drugom međunarodnom kongresu kriminalističke policije u Berlinu 1926. razrađena daljnja suradnja u borbi protiv krivotvorenja novca, a napose je naglašeno da je potrebno riješiti formalnosti oko predaje krivaca iz jedne države u drugu.¹⁰ Krivotvorenje novčanica od 1000 franaka, iza koje je stajala grupa mađarskih nacionalista na čelu s ministrom vanjskih poslova Windischgrätzom, potaknula je francuskog ministra vanjskih poslova Aristida Brianda da iznese prijedlog za usvajanje *Međunarodne konvencije o suzbijanju pravljjenja lažnog novca*.¹¹ Konvencija je usvojena na međunarodnoj konferenciji održanoj u Genevi od 9. do 20. travnja 1929., pod pokroviteljstvom Društva naroda. Zemlje potpisnice konvencije primile su i obvezu da će u svojim domaćim zakonodavstvima inkriminirati sva važnija djela u vezi s krivotvorenjem novca, bez obzira na to da li se krivotvori nacionalna ili strana valuta te da će pružiti jednaku krivično-pravnu zaštitu stranom i domaćem novcu i da u tom pogledu neće praviti nikakve razlike. Konvencija predviđa osnivanje nacionalnih organa za borbu protiv krivotvorenja novca, te jednog međunarodnog središnjeg obavještajnog ureda. Uz međusobnu suradnju svih tih organizacija, preporučena je i njihova suradnja s emisijskim bankama pojedinih zemalja.¹² Čak ako država nema ugovor o izručenju zločinaca s drugom državom, a potpisnica je spomenute konvencije, dužna je krivotvoritelje predati svojim sudovima, koji će im suditi na temelju Konvencije. U članku 3. *Međunarodne konvencije o suzbijanju pravljjenja lažnog novca* navedeno je da se kao neposredna kaznena djela treba kažnjavati „svaka prijevarena izrada ili mijenjanje novca, bez obzira na način; prijevarno stavljanje

⁷ A. Bauer, Numizmatički priručnik i rječnik, 389.

⁸ Vladimir Geiger, O krivotvorenju i krivotvorinama novčanica, *Numizmatičke vijesti*, god. 31., br. 42., Zagreb, 1989., 100.

⁹ Vasa Lazarević, Međunarodna policija. Istorija, rad, rezultati, Beograd, 1933., 124.-140.

¹⁰ Narodna banka 1884-1934, 126.-127.

¹¹ V. Geiger, O krivotvorenju i krivotvorinama novčanica, 103.

¹² V. Lazarević, Međunarodna policija. Istorija, rad, rezultati, 128.

u optjecaj krivotvorenog novca; unošenje u zemlju ili primanje odnosno pribavljanje krivotvorenog novca s ciljem njegovog stavljanja u optjecaj i uz spoznaju da se radi o krivotvorenom novcu; pokušaj da se počini neko od prethodno navedenih djela odnosno namjerno sudjelovanje u nekom od prethodno navedenih djela te svaka prijevarena izrada, primanje odnosno pribavljanje instrumenata ili drugih predmeta posebno prilagođenih za krivotvorenje ili mijenjanje novca¹³.

Konvenciju je ratificirala 24. studenog 1930. i Kraljevina Jugoslavija¹⁴, koju tada potresaju brojne krivotvoriteljske afere. Osim krivotvorenja *hiljadarki*, državu je početkom tridesetih godina potresla velika afera krivotvorenja pet milijuna dinara 7 %-tnih obveznica i pet milijuna dinara taksenih maraka. Krivotvorine su rađene u Trstu, a na čelu kriminalne organizacije bio je bivši direktor talijanske Splitske trgovačke banke dr. Ivan Gospodnetić i blagajnik filijale Državne hipotekarne banke Josip Pavlović.¹⁵

Osim krivotvorenja domaće valute, poznate su i akcije krivotvorenja dolarskih čekova.¹⁶ Javlja se i ucjenjivanje s krivotvorenjem dinara. Poznat je primjer studenta prava Ljubomira Pitića, koji je pokušao ucijeniti zagrebačke draguljare „otkrivanjem“ krivotvorenja dinara. Naime, on je odlučio da zajedno s još jednom osobom kupuje kod zagrebačkih draguljara srebrne austrijske krune, a potom da ih ucjenjuje da je osoba koja je kupila krune koristila te krune za krivotvorenje jugoslavenskih srebrnih dinara.¹⁷ Među krivotvoriteljima našlo se i ime Ante Pavelića. On je prema navodima pokajnika Petra Grubere planirao ubaciti 5 milijuna krivotvorenih dinara u jugoslavenski monetarni sustav.¹⁸ Novine pišu da nakon atentata bombama dolazi „atentat falsificiranjem našeg novca“, a kojim se namjerava pogoditi šire narodne slojeve.¹⁹ U potonjem slučaju osobito je bila potrebna primjena Međunarodne konvencije. Jugoslavenske su vlasti, kako prenose *Novosti*, pozivale sve države da se drže potpisane konvencije, da policijski organi provode svestrane istrage te da se o rezultatima istrage obavijeste organi u Jugoslaviji.²⁰ „Mi se nadamo da će koliko javno mišljenje u svijetu, toliko i vlasti u pojedinim drža-

¹³ International Convention for the Suppression of Counterfeiting 1929, (http://books.google.hr/books?id=Gx6Hdh_oGKYC&pg=PA999&lpg=PA999&dq=International+Convention+on+the+Suppression+of+making+counterfeit+money+in+1929&source=bl&ots=IGM9xglu-J&sig=Wg9A3rplfI5AxlH8Q2MCiWymg58&hl=hr&sa=X&ei=7AQ7UdT8EbTP4QT_0oDwDw&sqi=2&ved=0CDwQ6AEwAw#v=onepage&q=International%20Convention%20on%20the%20Suppression%20of%20making%20counterfeit%20money%20in%201929&f=false)

¹⁴ United Nations Treaty Collection, (<http://treaties.un.org/Pages/LONViewDetails.aspx?src=LON&id=551&lang=en>)

¹⁵ „Velika falsifikatorska afera pred Splitskim sudom”, *Novosti* (Zagreb), god. 26., br. 227., 18. kolovoza 1932., 8.

¹⁶ „Hapšenje poznatih ‘aferaša’ u Zagrebu u vezi s krivotvorenjem dolara u Beogradu”, *Novosti* (Zagreb), god. 34., br. 90., 2. travnja 1940., 11.

¹⁷ „Kriminalne manipulacije studenta prava Ljubomira Pitića”, *Novosti* (Zagreb), god. 30., br. 166., 17. lipnja 1936., 5.

¹⁸ „Senzacionalna otkrića Petra Grubere”, *Novosti* (Zagreb), god. 25., br. 297., 27. listopada 1931., zadnja stranica novina.

¹⁹ „Najnovija zločinačka akcija Pavelića”, *Novosti* (Zagreb), god. 25., br. 298., 28. listopada 1931., 3.

²⁰ „Pavelićevo krivotvorenje naših hiljadarki”, *Novosti* (Zagreb), god. 25., br. 299., 29. listopada 1931., 3.

vama pridonijeti sve, da se stane na put ovoj zločinačkoj družbi falsifikatora kao što je nekoć javno mišljenje ustalo protiv falsifikatora francuskih franaka (...).²¹

2. Odnos upravnih i sudskih vlasti Savske banovine i Banovine Hrvatske prema krivtvošenju novca u zakonodavstvu i praksi

U jugoslavenskom zakonodavstvu kazneno djelo krivtvošenja i falsificiranja novca opisano je u Glavi XX. Kaznenog zakona (čl. 234.-241.). Članak 234. Kaznenog zakona čini jasnu razliku između stvaranja novog lažnog novca nalik originalu (krivtvošenje) te preinačenja starog novca (falsificiranje). Za oba slučaja propisuje se zatvorska kazna od 1 do 10 godina zatvora i novčana kazna. Bitan element kaznenoga djela krivtvošenja novca jest stavljanje novca u optjecaj, koji je opisan u članku 235. Kazna za stavljanje krivtvošenog novca u optjecaj jednaka je kazni propisanoj za krivtvošenje novca. Bitna odrednica toga članka jest i primanje krivtvošenog/falsificiranog novca, za koji se zna da je lažno načinjen ili preinačen. U tom slučaju prijestupnik će se kazniti zatvorskom kaznom do godine dana i novčano do 10.000 dinara. Nadalje, članak 236. odnosi se na smanjivanje metalne sadržine novca. Jasno je definirana razlika između osoba koje smanjuju metalnu vrijednost novca zato da bi ga stavili u promet po pravoj vrijednosti, osoba koje to čine kao zanat te osoba koje takav novac prime znajući da ima smanjenu metalnu vrijednost. Prema članku 238. nabavljanje i raspačavanje metala skinutog s pravog novca kažnjavalo se strogim zatvorom i novčano do 10.000 dinara, a članak 239. propisuje kaznu od pet godina zatvora za osobe koje neovlašteno nabavljaju i raspačavaju sredstva namijenjena za krivtvošenje novca ili banknote Narodne Banke. Zadnji članak Glave XX. Kaznenoga zakona odnosi se na izradu i raspačavanje otiska na papiru i metalnih oznaka koje svojim izgledom sličje novcu. Za takav prijestup propisuje se novčana kazna od 10.000 dinara.²²

Veliku ulogu u sprječavanju raspačavanja lažnog novca, a samim time i u zaštiti građana Jugoslavije, imala je Narodna banka. Na njezinu inicijativu Ministarstvo unutarnjih poslova organiziralo je u svome odjelu javne sigurnosti odsjek za suzbijanje krivotvorina. Ujedno je i Banka u svojim filijalama obavljala kontrolu ispravnosti novca, a zbog sve veće pojave krivotvorina osnovan je i odsjek za tehničku kontrolu novčanica. U slučaju velikih krivotvoriteljskih akcija, Narodna banka informirala je javnost, u zemlji i u inozemstvu, o izgledu lažnog novca. Na taj je način uvelike otežano raspačavanje krivotvorina.²³ Banka je nudila nagrade i za pomoć pri hvatanju krivotvoritelja. U kolovozu 1932. uhvaćeni su krivotvoritelji Marija Goretti i Antun Torba (akcija se provodila u Sušaku i Splitu), a poznato je i hvatanje krivotvoritelja novčanica od 100 i 1000 dinara u Ljubljani, za što su organi koji su sudjelovali u akciji, dobili nagradu od 10.000 dinara.²⁴

²¹ Isto.

²² Krivični zakonik za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, 81.- 82.

²³ Narodna banka 1884-1934, 253.

²⁴ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Savska banovina, Upravno odjeljenje za zaštitu (dalje: SB ODZ), kut. br. 85, 19008/1932., Dopis uprave policije u Zagrebu upućen Kr. banskoj upravi Savske banovine (Odjel državne zaštite). Predmet: *Nagrada za hvatanje falsifikatora hiljadarki*.

Osim Krivičnoga zakona, u kojem su propisane kazne za počinjena zlodjela krivotvorenja i raspačavanja novca, tijekom tridesetih godina propisuje se niz mjera kojima bi se trebalo stati na kraj izradi lažnog novca. Sve to pokazuje koliko je jugoslavenkim vlastima bila bitna borba protiv izradbe lažnog novca. Početkom 1930-ih godina, Kraljevini Jugoslaviji je posebnu brigu, osim profesionalnoga krivotvorenja *hiljadarki*, predstavljalo i krivotvorenje kovanica od 50 para i 1 i 2 dinara. Iako je u većini slučajeva to bilo „amatersko“ krivotvorenje, broj krivotvorenih kovanica neprestano je rastao i zadavao brigu tadašnjim vlastima. Dana 11. lipnja 1930. Kraljevska banska uprava Savske banovine u Zagrebu uputila je obavijest o sve većem kolanju kovanica od 50 para i 1 i 2 dinara. Od nadležnih tijela tražilo se da na diskretan način obavijeste sve trgovce o pojavi krivotvorenog metalnog novca.²⁵ Dana 14. srpnja 1931. Kraljevska banska uprava Savske banovine ponovno je poslala nalog da se poduzmu sve mjere da bi se spriječilo krivotvorenje dvodinarki, a da se krivotvoritelji pronađu. Kao razlog navodi se činjenica da se bitno povećao broj krivotvorenih dvodinarki koje se nalaze u prometu. No, Kraljevska banska uprava ističe da je izrada dosta slaba pa se krivotvorina odmah prepoznaje.²⁶ Također, izdani su nalozi svim općim poglavarstvima i policijskim stanicama, da upute sve trgovce i gostioničare na pojavu krivotvorenog novca te da ih obavijeste da su dužni svaki primljeni krivotvoreni novac smjesta prijaviti.²⁷ Predstojništva gradskih policija, kao mjesne policijske vlasti u gradovima, bila su čak obvezna slati Kr. banskoj upravi izvještaje u kojima potvrđuju da na području njihove nadležnosti nema slučajeva krivotvorenja novca. Da bi se kriminalnim radnjama, između ostalog i krivotvorenju novca, stalo na kraj, prema uredbi o nadzoru proizvodnje i upotrebe plemenitih metala od 4. kolovoza 1934. pravo otkupa cjelokupne proizvodnje plemenitih metala u zemlji imala je samo Narodna banka.²⁸

Slika 1. Prikaz krivotvorene dvodinarka iz 1925., HDA, SB ODZ, kut. br. 73, 39/1931., Kotarsko načelnništvo u Garešnici šalje primjerak krivotvorene dvodinarka Kr. Banskoj upravi u Zagrebu, 1. 6. 1931.

²⁵ HDA, SB ODZ, kut. br. 21, 5414/1930., Kraljevska banska uprava Savske banovine u Zagrebu dostavlja svim organima vlasti nalog radi poduzimanja mjera protiv krivotvorenja novca.

²⁶ HDA, SB ODZ, kut. br. 73, 39/1931., Kraljevska banska uprava Savske banovine u Zagrebu dostavlja svim organima vlasti nalog radi poduzimanja mjera protiv krivotvorenja novca.

²⁷ HDA, SB ODZ, kut. br. 73, 39/1931., Kraljevska banska uprava Savske banovine u Zagrebu dostavlja svim organima vlasti nalog radi poduzimanja mjera protiv krivotvorenja novca.

²⁸ „Zlato proizvedeno u zemlji može otkupiti samo Narodna banka“, *Novosti* (Zagreb), god. 30., br. 155., 6. lipnja 1936., 13.

Nakon uspostave Banovine Hrvatske 28. lipnja 1939. donosi se niz novih zakonskih odredbi i mjera. Dana 12. prosinca 1939. Banska vlast Banovine Hrvatske (Odjel za unutarnje poslove) prosljedila je pravilnik, vezan uz postupanje s krivtvorenim novcem:

„1. Kod nalaza metalnog falsifikata, novac se mora poštom izravno dostaviti na analizu Ministarstvu financija, bankovno i valutno odjeljenje. O tome će se istodobno podnijeti krivična prijava nadležnoj sudskoj vlasti.

2. Po primitku analize od Ministarstva financija područne će vlasti o tome izvijestiti u prijepisu ovu Bansku vlast kao i o rezultatu provedenih izvida.

3. Kod nalaza papirnato falsificiranog novca područne će vlasti postupiti kao kod točke 1 i 2 ovog raspisa s tom razlikom da se pronađeni papirnati falsificirani novac mora dostaviti izravno Ministarstvu Unutrašnjih poslova na vještačenje.“²⁹

Banska je vlast upozoravala da se pri vođenju izvida treba strogo pridržavati uputa iz citiranih raspisa Banske vlasti, koje ujedno treba dobro proučiti i po njima striktno postupiti. Nadalje, tražilo se da svaki prijavljeni slučaj raspačavanja krivtvorenog novca postane dužnost šefa nadležstva te da je on osobno dužan davati potrebne upute nadležnim organima.³⁰

Nadalje, 20. veljače 1940. Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu zbog povećanja širenja krivtvorenih novčanica novog i starog izdanja od 20 i 50 dinara, naredilo je organima redarstvene straže i redarstvenim detektivima da na svim javnim mjestima, ulicama, u gostionicama, a osobito na tržnicama, obrate pozornost na kolanje krivtvorenog novca. Stoga su određene češće racije po ugostiteljskim objektima, u centru i na periferiji grada. Naređeno je da se sumnjive osobe odmah pretresu te da se traže ukradene stvari, aparati za krivtvorenje, ali i same krivtvorine. Uza sve to, Redarstveno ravnateljstvo organiziralo je i službu preko svojih povjerljivih osoba, koje rade na terenu, da bi se što uspješnije suzbilo širenje krivtvorenog novca.³¹ Naročita pažnja bila je usmjerena na trgovine u kojima se prodaje lim, kalaj (kositar), cink i slični materijali za krivtvorenje novca.³²

Vlasti su naredile da se prilikom pojave krivtvorenog novca pažnja usmjeri na tehničare, mehaničare, kovače, tj. osobe koje su po svojoj profesiji osposobljene za taj posao. Također, na diskretan način vodila se kontrola nad strancima bez stalnog

²⁹ HDA, Banovina Hrvatska, odjel za unutarnje poslove (dalje: BH OUP), kut. br. 19, 182/1940., Odjel za unutarnje poslove Banovine Hrvatske 12. 12. 1939., dostavlja: Redarstvenom ravnateljstvu Zagreb, Pred. Gradskog redarstva 1-15, Sreskom načelništvu 1-70, Gradačac, Šid, Brčko, Ilok, Derventa, Starješinama kotarskih ispostava Bos. Brod, Bos. Šamac, Odžak, Gradskom poglavarstvu predmet pod nazivom: Postupak sa falsifikovanim novcem.

³⁰ HDA, BH OUP, kut. br. 21, 182/1940., Ispostava Banske vlasti u Splitu (Odjel za unutarnje poslove) 30. 12. 1940. dostavila je kotarskom načelniku Benkovca i Biograda te starješini kotarske ispostave predmet pod nazivom: Spriječavanje rasturanja falsifikovanog novca.

³¹ HDA, BH OUP, kut. br. 21, 182/1940., Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu (Kriminalni odjel) dostavilo je 20. 2. 1940. Banskoj vlasti BH (Odjel za unutarnje poslove) predmet pod nazivom: Organizacija službe za suzbijanje širenja krivtvorenog novca i eruiranje rasturača.

³² HDA BH OUP, kut. br. 209, 53913/1940., Redarstveno ravnateljstvo Split dostavlja 17. 5. 1940. Odjelu za unutarnje poslove Banovine Hrvatske.

BANSKA VLAST BANOVINE HRVATSKE

Odjel za unutarnje poslove

Broj:94.263-I-3-1939

ZAGREB, 12 prosinca 1939

PREDMET:Postupak sa falsifikovanim
novcem.

- 1.Redarstvenom ravnateljstvu Zagreb
- 2.Pred.gradskog redarstva 1-15
- 3.Sreskom načelstvu 1-70, Gradačac, Šid, Brčko,
Ilok i Derвента,
- 4.Starješinama sreskih ispostava: Bos.Brod,Bos.Šamac,
i Odžak,
- 5.Gradskom poglavarstvu, redar.odsjek 1-3

za sve:

U vezi ovdašnjeg raspisa Pov.broj 92-I-3 od 6 prosinca 1939 pozivate se,da u buduće kod nalaza falsifikovanog metalnog i papirnato~~g~~ novca postupate ovako:

1.- Kod nalaza metalnog falsifikata novca isti se ima odmah u smislu toč.1 raspisa broj 86694-II-2 od 12 X 1936 amanetnom poštom izravno dostaviti na analizu Ministarstvu financija, bankovno i valutno odjeljenje.

O tome će se istodobno podnijeti krivična prijava nadležnoj sudskoj vlasti u smislu toč.2 citiranog raspisa i izvještaj ovoj Banskoj Vladi. Izvještaj se u buduće neće od strane područne vlasti podnositi izravno Ministarstvu Unutrašnjih poslova, kako je to naređeno u toč.2 citiranog raspisa.

2.- Po primitku analize od Min.financija područne će vlasti o tome izvijestiti u prepisu ovu BANSKU VLAST kao i o rezultatu provedenih izvida,dok neće podnositi izvještaj Ministarstvu Unutrašnjih Poslova,kako je to određeno u toč.6 napred citiranog raspisa.

3.- Kod nalaza papirnato~~g~~ falsifikovanog novca područne će vlasti postupiti kao kod toč.1 i 2 ovoga raspisa sa tom razlikom,da se pronađeni papirnat~~i~~ falsifikovani novac ima dostaviti izravno Ministarstvu Unutrašnjih poslova na vještačenje u smislu raspisa broj 22043-II-2 od 28 III 1938.

Ostali propisi,kojima se reguliše postupak oko nalaza falsifikovanog metalnog i papirnato~~g~~ novca ostaju i nadalje u važnosti.

Po nalazu falsifikovanog novca ima se hitno uredovati i odmah podnositi izvještaj ovoj Banskoj Vladi.

Pozivate se,da se striktno pridržavate prednjih odredaba i postojećih propisa po ovome predmetu,kako se površnošću nebi stvarale suvišno objašnjavanje i dopisivanje.

ZA BANA

PREDSTOJNIK ODJELA ZA UNUTARNJE POSLOVE:

Slika 2. Uputa o postupanju s krivtvorenim novcem, HDA, BH OUP, kut. br. 19, 182/1940.

zanimanja.³³ Prema propisima koje je donijelo Predstojništvo gradske policije za grad Slavonski Brod, 5. veljače 1940. godine, vidljivo je da su i tjedni sajmovi bili osobito kritično mjesto. Radi toga je određeno da se za vrijeme tjednih sajmova sve osoblje toga Predstojništva koje nije zauzeto najpotrebnijim tekućim poslovima uputi na sajam i u veće trgovine radi kontrole cirkulacije novca.³⁴ Vlasti Kraljevine Jugoslavije, putem svojih predstavništava u stranim zemljama, obavještavale su svoje državljane o kolanju krivotvorenog novca, da bi spriječile da i oni postanu žrtve. Krivotvoreni novac često su stanovništvu uručivale strane banke u susjednim zemaljama. Najbolji primjer za to je Rijeka, koja je 1924. godine sklapanjem Rimskog ugovora pripala Italiji, a okolica grada Kraljevini SHS. Stanovništvo iz okolice prodavalo je svoju robu na riječkom trgu za talijansku valutu, a zatim bi tu valutu zamijenili u tamošnjim bankama u dinare, nerijetko krivotvorene. Jugoslavenske vlasti naglašavale su da se posebna pažnja svemu tome mora pridavati u zemljama koje su ratificirale *Međunarodnu konvenciju o suzbijanju pravljenja lažnog novca*.³⁵ Primjer uspješne suradnje između sušačke i riječke policije jest hvatanje krivotvoritelja Bartola Viskovića, talijanskoga državljanina koji je stanovao u Rijeci, a krivotvoreni metalni novac od 10 i 20 dinara raspačavao je u Sušaku preko jugoslavenskoga državljanina Josipa Pastorčića.³⁶

3. Karakteristike i društveni status krivotvoritelja

Krivotvorenje novca kompleksan je, „intelektualni”, pristup te uspješiju krivotvorinu ne može napraviti osoba koja nema određene stručne kvalifikacije ili bar prirodnu nadarenost za takve poslove. To podrazumijeva spoj vještine i umjetničke nadarenosti, a budući da je potrebno znanje iz više struka, nerijetko se udružuju osobe određenih zanimanja, poput gravera, zlatara i litografa. Stoga su krivotvorine koje proizvode organizirane skupine mnogo uspješije nego one koje su nastale u individualnim pothvatima. Krivotvoritelji se najjednostavnije mogu podijeliti na osobe koje krivotvore novac „amaterski“ i osobe koje to čine zanatski. Krivotvorine se pak mogu podijeliti prema tomu jesu li izrađene ručno ili strojnom tehnikom. Krivotvoritelji novčanica, s obzirom na korišteni tiskarski postupak (mehanička i strojna izradba), dijele se na zanatske „radnike“ i industrijske „radnike“. Tiskarske postupke mogu primijeniti samo krivotvoritelji koji raspolažu velikim početnim kapitalom. Osobe bez potrebne stručne spreme i početnoga kapitala pretežito izrađuju primitivne, ručno izrađene krivotvorine. Takve su krivotvorine česte, uglavnom je izrađeno samo nekoliko novčanica, a njihovo stavljanje u optjecaj omogućeno je u iznimnim okolnostima, u gužvi, pri potpunoj odsutnosti pozornosti onoga koji prima novčanicu, pri neupućenosti u izgled prave novčanice, u ilegalnoj trgovini i slično. No katkada talentirani krivotvoritelj uspije crtanjem postići

³³ HDA, BH OUP, kut. br. 21, 182/1940., Banska vlast BH (Odjel za unutarnje poslove) dostavlja svim organima predmet pod nazivom: Spriječavanje rasturanja falsifikovanog novca.

³⁴ HDA, BH OUP, kut. br. 19, 182/1940., Dopis Predstojništva gradske policije za grad Slavonski Brod upućen Banskoj vlasti Banovine Hrvatske (Odjel za unutarnje poslove).

³⁵ HDA, BH OUP, kut. br. 23, 182/1940., Banska vlast BH (Odjel za unutarnje poslove) dostavlja Predstojništvu policije u Kastvu.

³⁶ *Novosti* (Zagreb), god. 34., br. 106., 18. travnja 1940., 16.

zavidne rezultate, iako mora zanemariti niz tehničkih pojedinosti.³⁷ Krivtvorenje je primamljivo i za takvu vrstu krivotvoritelja jer su troškovi krivtvorenja puno manji od vrijednosti lažnog novca. Osim samog krivtvorenja, bitan i nerazdvojjiv aspekt, a što se vidi i iz odredbi kaznenog zakona, jest stavljanje krivotvorina u optjecaj. U individualnom krivtvorenju najčešće jedna osoba krivotvori i podmeće krivotvorinu. U proizvodnji krivotvorina na veliko potrebna je i veća posrednička organizacija sposobna pustiti krivotvoreni novac u promet.³⁸ Takvi oblici obuhvaćaju skupine različite brojnosti, od manjih lokalnih skupina do međunarodnih bandi. Motivi se u krivtvorenju kreću od želje za zaradom do državnoga terorizma.³⁹

Nerijetko su u povijesti krivtvorenje kao sredstvo političke borbe organizirali strani državni organi.

Opće karakteristike krivotvoritelja i oblici krivtvorenja novca primijenit će se kao obrazac na krivotvoritelje u međuratnoj Jugoslaviji te će se na taj način napraviti rekonstrukcija oblika krivotvoriteljskih organizacija, analiza sociodemografskih karakteristika krivotvoritelja i raspačivača te njihova društvenoga statusa. Primjenjujući taj obrazac na krivotvoritelje u međuratnoj Jugoslaviji, vodili smo se sljedećim pitanjima: kojeg su spola i prosječne dobi krivotvoritelji, kojim se zanimanjima bave, kojim se tehnikama krivtvorenja služe, imaju li prijašnjih osuda, koji su njihovi temeljni motivi, postoji li povezanost između kvalitete krivotvorina i visine apoena koji se krivotvori i sl. Glavna metoda u istraživanju bila je analiza tekstualne građe – službenih dokumenata i novinskih članaka, a u interpretaciji rezultata koristili smo se komparativnom analizom, generalizacijom i kontrastiranjem. Zbog fragmentarnosti i nejednake zastupljenosti sačuvane građe, većina analize temelji se na slučajevima s kraja tridesetih godina 20. stoljeća.

Svi potvrđeni krivotvoritelji jesu muškarci, većinom u dobi između dvadeset i pedeset godina. Žene se pojavljuju samo u dva slučaja, i to kao raspačivačice. Krivotvoritelji i raspačivači vrlo su različitih zanimanja: od krojača, kovača, bravara, mesara, gostioničara do slastičara i nadničara. Takve osobe morale su poznavati tehnike koje su se koristile u krivtvorenju, stoga ne začuđuje da je među njima velik broj obrtnika. Logično je stoga da se to odražava i na razliku u spolu krivotvoritelja. Krivtvorenje novca u većini slučajeva obuhvaća djelovanje organiziranih skupina, tj. krivotvoritelja i raspačivača. Od dvadeset i jedne krivotvoriteljske skupine, četiri pripadaju skupini krivtvorenja velikih razmjera. Pojedinci su krivotvoriteljskim radnjama proizvođili krivotvorine iznimno loše kvalitete. Od evidentiranih krivotvoritelja, raspačivača i financijera, otprilike svaki peti ima kriminalni dosje, i to ponajviše zbog krivtvorenja i raspačavanja novca ili zbog krađe. Niti u jednom slučaju novac nije falsificiran, tj. sav novac izrađen je tako da je potpuno patvoren. Iz novinskih članaka i policijskih izvještaja vidljivo je da su krivotvoritelji novca u većini slučajeva bile osobe lošijeg imovinskog

³⁷ *V. Geiger*, O krivtvorenju i krivotvorinama novčanica, 102.-103.; *Vladimir Geiger*, Krivotvoreni novac, *Hrvatska revija*, god. III., br. 3., Zagreb, 2003., 47.

³⁸ *Brian Innes*, Prijevare i krivotvorine. Istinite priče o najvećim prijevarama u povijesti. Zločinci, prijevare i žrtve, Zagreb, 2007., 13.

³⁹ *Zdravko Bazdan*, Upadi u monetarne sustave krivtvorenjem novčanica 1793.-1993., *Numizmatičke vijesti*, god. 35., br. 46., Zagreb, 1993., 167.; *Zdravko Bazdan*, Njemački pokušaj razaranja monetarnog sustava Velike Britanije tijekom Drugoga svjetskog rata: 'Operacija Bernhard', *Numizmatičke vijesti*, god. 47., br. 58., Zagreb 2005., 195.-209.

statusa. Prema podnesenim prijavama krivotvoreni je novac takvim krivotvoriteljima prvenstveno služio za kupovinu hrane, cigareta i alkohola. Raspačivači koji su radili s krivotvorinama većeg iznosa kupovali su robu niže vrijednosti vjerojatno da bi „oprali“ što više novca. Kupivši primjerice cigarete za 2 dinara krivotvorinom od 500 dinara, dobili bi natrag 498 ispravnih dinara.

U novinskim člancima koji donose izvještaje sa suđenja, stoji da su se pojedinci u većini slučajeva na takve pothvate odlučili zbog teške imovinske situacije. Primjera radi, krivotvoritelj Franjo Richter na sudu je izjavio da ga je na krivotvorenje nagnala financijska kriza: „Imao sam nešto zemlje, koju sam prodao za 11 tisuća dinara i uložio u trgovinu voća, ali je taj posao slabo išao.“⁴⁰ Za krivotvorine slabije kvalitete nisu bili potrebni veliki izdaci, pa su se, naravno, u takve kriminalne prekršaje mogle upuštati i osobe slabijeg imovinskog statusa. U izvještaju Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu stoji da su se sredstva za izradu krivotvorina mogla nabaviti već za 10 do 20 dinara. Kilogram gipsa stajao je 2 dinara, a „amerikanska kompozicija“ - vrsta bijele kovine koja se upotrebljavala za izradu raznih strojeva i automobilskih ležajeva, od koje se radio krivotvoreni novac, mogla se kupiti za 30 dinara po kilogramu.⁴¹ Stoga su primitivne krivotvorine učestalije od kvalitetnih, a iz podataka u tablici može se vidjeti da su slabije kvalitete krivotvorine nižih apoeni, a da su kvalitetne krivotvorine pretežito novčanice od 500 i 1000 dinara. Pri izradbi grubih krivotvorina koristili su se gipsani kalupi, raznobojne olovke, indigo papir, „amerikanska kompozicija“ i sl. Izvorni su se novčići obično „kovali“ od rastaljenog metala pritisnutog između dva gravirana kalupa⁴², a većina evidentiranih krivotvoritelja kovanog novca načinila je od terakote ili gipsa odljeve pravih novčića i zatim bi u njima oblikovali rastaljeni metal. Stoga lažni novčići obično nisu imali dobro ocrtane likove, a ni rubovi im nisu bili oštri kao na izvornim kovanicama. Takve krivotvorine ujedno su bile izrađene od mekše kovine, poput olova, cinka, bakra i kalaja, koja se mogla i prstima savijati. Za kvalitetnije kovane krivotvorine bio je potreban skuplji materijal i bolji alat. U tom slučaju krivotvoritelji su izrađivali novac od srebra ili je bio posrebrjen preko alpaka (legura bakra, nikla i cinka). U krivotvorenju papirnog novca tehnika je krivotvorenja drugačija. U jednostavnijim oblicima te su se krivotvorine izrađivale rukom, crtanjem, a napredniji postupci izrade krivotvorina uključivali su litografiju te foto-produkciju. Loše krivotvorine nisu se mogle raspačavati u velikim količinama. Uspješnije krivotvorine zahtijevale su i veći početni kapital za opremu ili materijal. Stoga se u tim slučajevima često udruživalo više osoba, od kojih barem jedna ima pristup kapitalu. Takav oblik organizacije podrazumijeva i više raspačivača te krivotvoritelja koji ima određene stručne kvalifikacije ili izrazite sposobnosti. Ulaganje više sredstava u krivotvorenje smanjivalo je rizik da krivotvoritelji budu uhvaćeni. S druge strane, više krivotvorina povećavalo je rizik da budu otkrivene. Uspješne krivotvorine bile su rjeđe, ali mnogo opasnije.

⁴⁰ „Krivotvoritelji novca pred sudom“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), god. 1., br. 56., 19. srpnja 1936., 8.

⁴¹ HDA, BH OUP, kut. br. 21, 182/1940., Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu (Kriminalni odjel) Banskog vlasti BH 11. 3. 1940. Predmet: Čoso Matija – falsifikovanje novca.

⁴² B. Innes, *Prijevare i krivotvorine*, 10.

Legenda: K – krivotvoritelj R – raspačivač F – financijer

	PREZIME I IME	GODINE I ZANIMANJE	PREDMET I GODINA KRIVOTVORENJA		KORIŠTENI MATERIJALI		KRIMI- NALNI DOSJE	IZVOR
					KVALITETA KRIVOTVORINA			
1.	K/R Draženić, Đuro	-	2 dinara	1928.	-	-	-	HDA SB ODZ, kut. br. 73. 39/1931.
					Loša			
2.	K/R Richter, Franjo	-	20 dinara	1935./1936.	Gipsani kalupi	-	-	Hrvatski dnevnik, god. 1., br. 56., 5. 8. 1936., 8. i HD, br. 56., 19. 7. 1936., 8.
					Loša			
	R Vacula, Franjo	-	-	-	-	-	-	-
3.	K/R Podjeda, Josip	30	10 dinara	1936.	Gips, olovo, turpija	-	-	HDA SB ODZ, kut. br. 122 3046/1936.
					Loša			
4.	K/R Sedlaček, Karlo	-	1000 dinara	1937.	-	-	-	Novosti, god. 31., br. 27., 27. 1. 1937., 7.
					Kvalitetna	Krivotvorenje novca u Poljskoj i Beču		

5.	K/R	Jurić, Luka	19	Slastičar	10 dinara	1939.	Kalup od gipsa i kositra Loša	Krađa	HDA BH OUP, kut. br. 22, 182/1940.
6.	K	Ilić, Luka	41	Nadničar	100 dinara	1940.	Raznobojne olovke, indigo papir, bijeli papir	-	HDA BH OUP, kut. br. 19, 941/1940.
	R	Čajo, Tomo	21	Nadničar			-	-	
7.	K/R	Novak, Stjepan	-	-	100 dinara	1940.	-	-	HDA BH OUP, kut. br. 22, 182/1940.
	K/R	Antolek, Stjepan	-	-	20 dinara	1939.	Gipsani kalupi Loša	-	HDA BH OUP, kut. br. 22, 182/1940.
9.	K/R	Ćoso, Matija	40	Mesarski pomoćnik	20 i 50 dinara	1939./1940.	Gips, „amerikanska kompozicija“ -vrsta bijele kovine	Krađa, protjeran s područja Zagreba	HDA BH OUP, kut. br. 21, 182/1940.
	R	Grgečić, Vjekoslav	24	Postolar	20 dinara	1940.	Kvalitetna - Kvalitetna	-	

	PREZIME I IME	GODINE I ZANIMANJE	PREDMET I GODINA KRIVOTVORENJA		KORIŠTENI MATERIJALI KVALITETA KRIVOTVORINA	KRIMI- NALNI DOSJE	IZVOR
10.	K	Frntić, Ivan	20	-	Gipsani kalupi Loša	-	HDA BH OUP, kut. br. 19, 11141-II-D-1940.
	R	Pušec, Đuro	25	Krojač 50 dinara	Gipsani kalupi Loša	Raspačavanje krivotvorenog novca od 50 dinara, osuđen na godinu dana i šest mjeseci zatvora	
11.	K	Majcen, Franc	-	-	Falsifikat je rađen mehaničkim putem - litografijom	-	HDA BH OUP, kut. br. 22, 22038/1940.
	K	Grašić, Antun	-	-		-	
	R	Žuraj, Anton	54	-	Više puta osuđen zbog izgreda	-	
	R	Habjan, Josip	31	-	Kvalitetna	-	
	R	Malunec, Milka	-	-		-	
	R	Malunec, Josip	-	-	-	-	
R	Vugrin, Martin	-	-	Podnarednik	-		

12.	K/R	Bezjak, Konrad	29	Kovački pomoćnik	500 dinara	1940.	Falsifikat izrađen putem foto-produkcije	Krivotvorenje novca	HDA BH OUP, kut. br. 21, 43.527-1-3-1940.	
	F		28	Autoprijevoznik					-	HDA BH OUP, kut. br. 20, 50973/1940.
	R		-	-					-	
13.	R	Polajžan, Franc	28	Postolar	20 dinara	1940.	Kvalitetna	Ranije osuđivan	HDA BH OUP, kut. br. 21, 3075/1940.	
	K/R		50	Kovački obrtnik						Kalupi, legura bakra, nikla i cinka, srebro
	K/R		63	Bravarski obrtnik						Kvalitetna
14.	K/R	Jeller, Matija	41	Bravar	50 dinara	1940.	Ručna preša/kalup, željezni opisivač, srebro, alpaka	Krivotvorenje novca	BH OUP, kut. br. 22, 182/1940.	
	K/R		44	Bez zanimanja						-
	R		29	Pijarica						-
	R		55	Domaćica						-
15.	R	Gjetvaj, Nikola	40	Trgovac	500 dinara	1941.	Kvalitetna	-	BH OUP, kut. br. 208, 33172/1940.	
	K		-	Gostioničar						-

	PREZIME I IME	GODINE I ZANIMANJE	PREDMET I GODINA KRIVOTVORENJA		KORIŠTENI MATERIJALI KVALITETA KRIVOTVORINA	KRIMI- NALNI DOSJE	IZVOR
			Kovanice svih vrijednosti	Nepoznato			
16.	K Bošković, Milivoj	-	Bankar	Nepoznato	Strebro, pločice za kovanje novca Kvalitetna	-	Hrvatski dnevnik, br. 34., 27. 6. 1936., 6. i HD, br. 38., 1. 7. 1936., 4.
	K Đorđević, Krsto	-	Knjigovođa				
17.	K/R Bijjažević, Pavle	-	Konobar	1941.	Preša	-	BH OUP, kut. br. 208, 33172/1940.
	K/R Bijjažević, Luka	-	Bravar				
18.	K/R Tačković, Josip	62	-	1940.	Kalup u zemlji, olovo, kositar Loša	-	BH OUP, kut. br. 211, 9497/1940.
	K/R Puter, Josip	32	-				
20.	K/R Čirjak, Stripan	-	-	1941.	Drveni okvir za sadreni kalup, olovo, cink Loša	-	BH OUP, kut. br. 211, 9497/1940.
	K/R Trefalt, Antun	40	Elektromehaničar				
21.	K/R Trefalt, Antun	40	Elektromehaničar	1941.	Kameni kalup, olovo, kositar Loša	-	BH OUP, kut. br. 211, 2270/1940.
	K/R Trefalt, Antun	40	Elektromehaničar				
21.	K/R Trefalt, Antun	40	Elektromehaničar	1941.	Vodeni pečat, razne boje -	-	BH OUP, kut. br. 211, 61731/1940.
	K/R Trefalt, Antun	40	Elektromehaničar				

3.1. Oblici krivotvoriteljskih organizacija i njihovo djelovanje

Premda kazneni zakon ne definira posebne oblike krivotvorenja, nego su oni pretpostavljeni širokim rasponom kazni, u praksi ih je vrlo lako razlikovati. Ozbiljniji pokušaji krivotvorenja moraju ispuniti dva preduvjeta, određenu količinu početnoga kapitala te kompetentne ljude. S obzirom na potonji zahtjev ne čudi pojava recidivista u slučajevima kvalitetnijega krivotvorenja. Početni kapital možda je i bitniji jer se može pretpostaviti da njegova količina odražava namjeru krivotvorenja, a kada postoji ozbiljna namjera, stručnoga krivotvoritelja nije tako teško pronaći. Međunarodne organizacije krivotvoritelja vrhunac su u takvom krivotvorenju. Na suprotnom polu bile su pojedine osobe, poput Franje Richtera ili Luke Jurića, koji su se, da tako kažemo, željeli okušati u tom poslu, a na to ih je uvelike nagnala životna situacija. Podjela krivotvoritelja na „zanatske“ i „industrijske“ uzima u obzir specifičnosti načina izrade krivotvorina i prema njima izvodi daljnje organizacijske posebnosti. No razlika između organiziranja zanatskoga, mehaničkog načina proizvodnje i strojnog, industrijskog načina proizvodnje nije toliko važna. Mogućnosti njihova razvoja ovise o kvaliteti i količini krivotvorina.

Primjer krivotvoriteljske organizacije pokrenute u Vukovaru krajem 1939. godine dobro ilustrira glavne odrednice profesije. Njezin glavni akter bio je Matija (Mato) Jeller, udovac, otac četvero djece, po zanimanju bravar, ranije osuđivan zbog krivotvorenja u Beogradu te u Banja Luci. U studenome 1939. doselio se iz Slavenskog Broda u Vukovar zajedno sa svojim partnerom Stevanom Kuzmanovićem. Tu su željeli pokrenuti posao krivotvorenja. U Slavenskom Brodu Jellerova je kaznena prošlost, krivotvorenje 10 dinara, bila poznata. Budući da je Jeller bio nezaposlen, trebalo je nekako opravdati njegove prihode i rad. Da bi ublažili sumnje, smislili su priču da Kuzmanović financira Jellera koji radi na izumu hladnjaka s amonijakom. Posao je dobro napredovao i u dogledno vrijeme Pošta u Vukovaru zamjećuje pojavu krivotvorina od 50 dinara te izvještava nadležna tijela. Redarstvene snage pokreću istragu te prvo provode uvid u popis novopridošlica. Ovdje je kao mogući sumnjivac prepoznat Matija Jeller, jedini koji je već imao dosje zbog kaznenog djela krivotvorenja. Drugi trag bilo je to što vrijeme njegova doseljenja odgovara vremenu pojave krivotvorina. Proveden je pretres te su Jeller i Kuzmanović zatečeni na djelu dok su izrađivali krivotvorine. Daljnjom istragom otkriveni su i njihovi pomagači, trgovac Nikola Gjetvaj te piljarica Hanča Havič. Oni su od Jellera kupovali krivotvorine 50 dinara po cijeni od 35 dinara za komad. Također je utvrđeno da je materijal nabavljao preko Mariborske rafinerije zlata, ukupno 4,8 kilograma srebra iz kojeg je napravio 700 komada lažnog novca.⁴³ Od toga je broja četvrtina bila izrađena od čistoga srebra, a ostatak je izrađen posrebrivanjem alpaka, koji je nabavljao od firme „Solar Franjo“ u Zagrebu.⁴⁴ Metal za izradu alata naručivan je preko industrijsko trgovačkog društva d.d. „Styria čelik“ iz Beograda: 1500 grama alatnoga čelika te 1100 grama krom-čelika za kaljenje na zraku. Tijekom iskaza na sudu Jeller je podrobno opisao način izrade krivotvorina. Za kovanje novca koristio se ručnom prešom. Zatim bi čeličnim opisivačem, koji je prema navodima sam izradio, izveo opisivanje natpisa „Bog čuva Jugoslaviju“. Nakon toga je zagrijavao novac na

⁴³ HDA, BH OUP, kut. br. 22., 2475/1940 Predstojništvo gradskog redarstva u Vukovaru šalje Državnom tužioštvu Osijek, Vukovar, 12. 3. 1940. Predmet: Jeller Matija i drugovi, falsifikovanje i rasturanje lažnog metalnog novca od din. 50. te falsifikovanje javne isprave.

⁴⁴ Isto.

vatri te bi ga, kad se dovoljno ugrijao, spuštao u solnu kiselinu, nakon čega bi dobio sjaj potpuno sličan originalnom novcu. Tim postupkom Jeller je, prema riječima vještaka, izrađivao najuspjeliju krivotvorinu od svih drugih koje su se dosada pojavile u prometu. Procijenjeno je da su Kuzmanović i Jeller ostvarili 7000 dinara čiste dobiti, a ukupno su krivotvorenjem zaradili 11.935 dinara.⁴⁵

Kako okarakterizirati ovaj slučaj? Postoji dakle unaprijed smišljen i detaljan plan. Obavljene su pripreme radnje, Jeller i Kuzmanović su, naime, kupili dio potrepština još za boravka u Slavanskom Brodu. Također su promijenili mjesto boravka. Tehnike koje su koristili u krivotvorenju pripadaju u mehaničke (ručna preša, ručno graviranje „Bog čuva Jugoslaviju“). Njihov uspjeh temeljio se vjerojatno na Jellerovu iskustvu i vještini u tom poslu, pogotovo što mu je to bilo treće (evidentirano) djelo krivotvorenja novca. Motiv koji je stajao u pozadini očito je bio zarada. U gotovo četiri mjeseca zaradili su zajedno 7000 dinara, a potrošili su ga na svoje uzdržavanje. Čini se da su jednostavno željeli živjeti od tog posla, Jeller da bi uzdržavao svoje četvero djece, a Kuzmanović da bi mogao lagodno živjeti sa svojom suprugom. Iako su uspjeli razviti svoju krivotvorničku djelatnost, čini se da je nisu planitali proširiti. Nalaz vještaka o kvaliteti krivotvorine pokazuje da su mogli biti vrlo zadovoljni time kako se posao odvijao.

Jedan pokušaj krivotvorenja na području Kraljevine Jugoslavije zasigurno se može mjeriti s najnaprednijim međunarodnim krivotvorenjem. To je slučaj beogradskoga bankara Milivoja Boškovića i njegova knjigovođe Krste Đorđevića. Bošković je 1930. godine dobio dozvolu za osnivanje kovnice koja se bavila kovanjem pribora za jelo, a 1931. godine dobio je dozvolu za kovanje novca. Koliko je taj slučaj krivotvorenja novca bio širokih razmjera pokazuje izjava na sudu optuženoga knjigovođe Đorđevića: „Prvi dan nije nam uspjelo, drugi dan imali smo isto loš dan, ali treći dan poslužila nas je sreća, te smo izbacili oko 5 hiljada komada novčanica.“⁴⁶ Predsjednik suda napomenuo je da je za izradu te količine kovanica bilo potrebno oko 140 kilograma srebra.

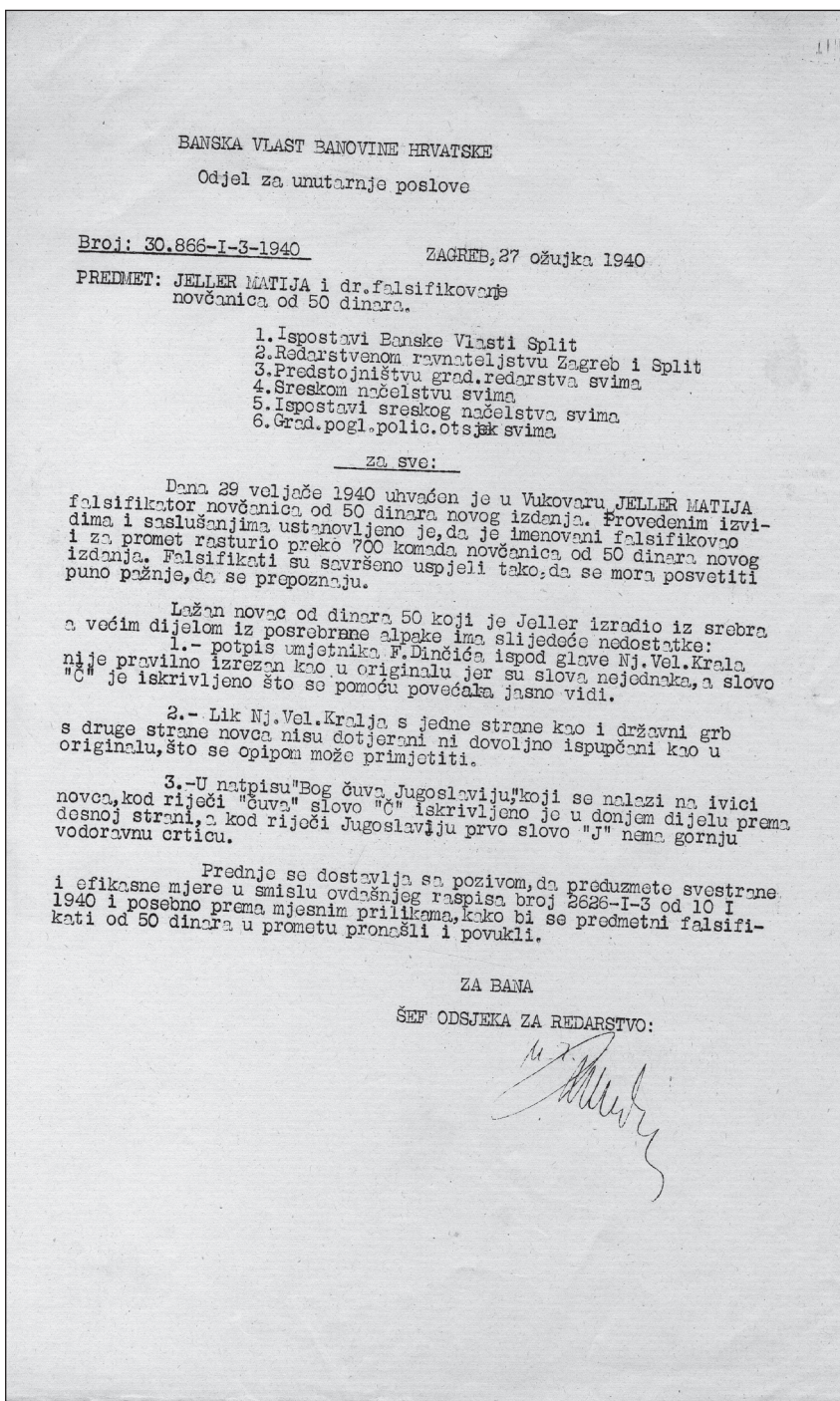
Optuženi su tijekom suđenja u više navrata indirektno spomenuli suradnju s osobama na istaknutim položajima. Bošković se u svojoj obrani branio tvrdnjama da je radio u interesu države, tj. da je propagirao jugoslavenski nacionalni dukat i da je srebro koje je imao nije državno, nego da je po ugovoru s državom njemu pripalo.⁴⁷ U konačnici Bošković je osuđen na četrnaest godina teške tamnice i 200.000 dinara odštete. Boškovićev knjigovođa Đorđević osuđen je na pet godina tamnice i 20.000 dinara odštete. Obojica su osuđena na trajan gubitak časnih prava.⁴⁸ U ovom slučaju brojke su frapantne, pogotovo usporede li se s brojkama u slučaju Jeller. Bila je to industrijska proizvodnja. U jednome danu potrošili su gotovo 70 puta više srebra nego što su Jeller i drug potrošili tijekom četiri mjeseca. Visina kazne govori da je ovaj slučaj bio protumačen kao

⁴⁵ HDA, BH OUP, kut. br. 22, 2354/1940 Predstojništvo gradskog redarstva u Vukovaru šalje odsjeku za redarstvo Banske vlasti Banovine Hrvatske, Vukovar, 7. 3. 1940. Predmet: Jeller Matija i drugovi, falsifikovanje i rasturanje metalnog novca od 50 dinara.

⁴⁶ „Kako se brani pred sudom falsifikator novca Bošković“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), god. 1., br. 34., 27. lipnja 1936., 6.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ „Bankar falsifikator Bošković osuđen na 14 godina tamnice“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), god 1., br. 38., 1. srpnja 1936., 4.

Slika 3. Izvještaj o slučaju Matije Jellera, HDA, BH OUP, kut. br. 22, 182/1940.

protudržavno djelovanje. Budući da je prema krivičnom zakonu maksimalna kazna bila 10 godina, vjerojatno su osuđeni prema zakonu o zaštiti države.

Krivotvorenje papirnog novca se, osim drugačije izrade, u određenoj mjeri razlikovalo i u organiziranju proizvodnje. Za izradu je bio potreban veći početni kapital. Vrijednost je novca veća, a budući da je manje zastupljen, teže ga je pustiti u optjecaj. Ujedno je lakše pratiti i njegovo cirkuliranje, a to povećava rizik prilikom puštanja u optjecaj. Primjer za to jest slučaj krivotvorene 500-dinarke u Zagrebu početkom 1940. godine. U početku su to bila dva različita nalaza koji se polako spajaju. Krivotvorine potječu iz Maribora, gdje je krivotvoritelj Franc Majcen već uhićen. Raspačivač Antun Žuraj doputovao je u Zagreb s još jednim pomoćnikom, Antunom Grašićem. Žuraj i Grašić podmeću novčanice te bivaju otkriveni prilikom objeda u jednoj gostionici, nakon što su obavili veći dio posla. Pokušavaju platiti krivotvorenim novcem no gostioničar ih otkriva. Žurajev pomoćnik uspijeva pobjeći i nije poznato je li kasnije uhvaćen. Svjedočenja iz drugog slučaja pružaju vezu sa zajedničkim raspačivačem te usporedba serijskih brojeva krivotvorina pokazuje da su one također djelo Franca Majcena. Sve krivotvorine imale su oznaku K.0100 broj 732⁴⁹. Prema priznanju riječ je o 20 novčanica od 500 dinara koje je Josip Habijan primio od Majcena, a kasnije je dio krivotvorina predao Milki Malunec.⁵⁰ Većina je podmetnutih novčanica pronađena.⁵¹ U istom razdoblju otkrivena je banda krivotvoritelja u Zagrebu. Glavni joj je krivotvoritelj bio Konrad Bezjak⁵². Bezjak je krivotvorio novčanice od 500 dinara. Slučaj je zabilježen u arhivu i *Novostima*, no nije poznato na koji je način otkriven. *Novosti*, naime, prenose da se u Jugoslaviji već duže opažalo mnogo krivotvorenih banknota od 500 dinara, koje su bile toliko vjerne da se dugo nije ni primjećivalo njihovo postojanje. U vezi s time navode i nedavno otkrivenu bandu s ograncima u Sloveniji i Hrvatskoj, a s kojom je bio povezan Antun (Anton) Žuraj. Slučaj Bezjak predstavljaju pak kao nastavak otkrivanja iste organizacije. Zanimljivo da se ime Franca Majcena ne spominje, iako se novine čine vrlo dobro informirane. Pokrenuta je zajednička akcija redarstvenih snaga iz Zagreba pod vodstvom pristava Podunavca te grupe iz Maribora pod vodstvom detektiva Josipa Grobina.⁵³ Radnje su se odvijale vrlo brzo. Dan nakon dolaska slovenskih kolega redarstvene snage saznale su za lokaciju u Brozovoj 36, gdje se navodna banda nalazila. Istoga dana izvedena je racija, a krivotvoritelj Konrad Bezjak uhvaćen je na djelu dok je sušio svježe otisnute novčanice, kako novine prenose: "Još vlažni krivotvoreni novac,

⁴⁹ HDA, BH OUP, kut. br. 22, 125141-II-d-1940., Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu šalje Odjeljenju javne bezbednosti II Beograd. Predmet: Malunec Milka i dr. Rasturanje falsifikovane novčanice od 500 dinara, 2. 7. 1940.

⁵⁰ HDA, BH OUP, kut. br. 22, 22038/1940., Kotarsko načelnništvo u Zagrebu Odjelu za unutarnje poslove Banovine Hrvatske. Predmet: Malunec Milka i dr. Rasturanje falsifikovane novčanice od 500 dinara, 28. 8. 1940.

⁵¹ HDA, BH OUP, kut. br. 22, 54753-II-D/40., Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu Državnom tužioštvu Zagrebu. Predmet: Žuraj Antun-rasturanje krivotvorenih novčanica od 500 din., Zagreb 6. 4. 1940.

⁵² HDA, BH OUP, kut. br. 21, 43.527-I-3-1940., Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu šalje Odjelu za unutarnje poslove Banovine Hrvatske. Predmet: Bezjak Konrad, falsifikovanje novčanica od 500 din., Zagreb, 24. 4. 1940.

⁵³ „Otkrivena je i zaplijenjena štamparija banknota od 500 dinara”, *Novosti* (Zagreb), god. 34., br. 87., 30. 3. 1940., 11.

same petstodinarke, lagano su lepršale na vjetru.⁵⁴ Novinski izvještaj o tome slučaju iscrpniji je od arhivskoga. Bezjak je doputovao u Zagreb početkom siječnja 1940. zajedno sa sudjelatnikom Francom Poglajženom (racija i uhićenje dogodili su se krajem ožujka iste godine) da bi nabavili alat potreban za krivotvorenje te pronašli primjeren prostor. Također se postavlja pitanje odakle potječe novac kojim je financirana kupnja krivotvoriteljskog alata. Novine otklanjaju mogućnost da bi Viktor Marilc, siromašni šofer, mogao biti glavni financijer.⁵⁵ No prema izvještajima čini se da je on to ipak bio. Nije, naime, otkrivena poveznica niti s jednom drugom skupinom, a veza s organizacijom kojoj su pripadali Franc Majcen i Antun Žuraj malo je vjerojatna. Može se pretpostaviti da bi se sličnost između krivotvorina spomenula u policijskom izvještaju, pogotovo preko spomenutoga serijskoga broja 732, no o tome nema zapisa.

Najveća otkrivena krivotvoriteljska organizacija na području Kraljevine Jugoslavije bavila se krivotvorenjem dolarskih čekova.⁵⁶ Podružnice su otkrivene u Glini i Mokrinama, a djelovali su s krijumčarima iz Rumunjske. Prema novinskim navodima krivotvoritelji su čekove davali krijumčarima, koji su ih nakon što su otkrili da nemaju pokrića, prodavali dalje u Rumunjsku. Uhićeno je 40-ak ljudi, a početni kapital uključivao je i 120 tisuća dinara za zumbu kojom su udarani žigovi.⁵⁷

4. „Život“ krivotvorina – putevi i tokovi novca

Da bi krivotvorina mogla ispuniti svrhu pribavljanja materijalne koristi, krivotvoritelj je mora staviti u optjecaj. Ovisno o situaciji, najčešće mu u tome pomažu sudjelatnici, raspačivači. Cilj je podmetnuti novac tako da se izgubi njegov trag, da ga nije moguće povezati s osobom niti s mjestom. No to je vrlo teško postići jer to ovisi o više čimbenika, o kvaliteti krivotvorene novčanice, o količini krivotvorenog novca koji je u optjecaju te o pozornosti koja se pridaje novcu prilikom transakcije. O tome ovisi „životni vijek“ krivotvorine. Također je problem gdje podvaliti krivotvoreni novac, a da se pritom ne izazove sumnja. Sve to za sobom povlači ograničenje puštanja takva novca u optjecaj te potrebu da se bolje organizira raspačavanje.

4.1. Putevi novca

Najčešća mjesta na kojima je krivotvoreni novac pronađen jesu ona mjesta gdje je vrlo veliko kolanje novca. Tako se kao centri ekonomije, realne i krivotvorene, javljaju gostionice, pošte i željezničke postaje. Ne može se podastrijeti dokaz da su to i najčešća mjesta puštanja krivotvorina u promet, no to je vrlo vjerojatno. Vrlo je teško razlučiti što je istina u iskazima i koliko je uistinu raspačivača, koji sudjeluju u organiziranom krivotvorenju i raspačavanju. No postoje tipične situacije i priče vezane uz krivotvorine.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ „Ko je finansirao falsifikatora Konrada Bezjaka?“, *Novosti* (Zagreb), god. 34., br. 90., 2. 4. 1940., 11.

⁵⁶ „Dvije velike bande krijumčara deviza i falsifikatora čekova“, *Novosti* (Zagreb), god. 34., br. 357., 28. 12. 1940., 14.

⁵⁷ Isto.

Sresko načelstvo u Zagrebu

Proj: 22038 / 1940 Zagreb, dne 28. kolovoza 1940.

Predmet: Malunec Milka i dr. rasturanje
falsifikovane novčanice od 500 Din.

Na broj 69832-I-3 od 13.VII.1940

BANSKOJ VLASTI BANOVINE HRVATSKE
Odjelu za unutarnje poslove I-3

/Zagreb

U vezi predmetnog naredjenja čast mi je naslovu izvjestiti, da je po gornjem slučaju dostavljen naslovu izvještaj dana 8.VII. 1940. pod brojem 18642/40 U vezi toga izvještaja čast mi je naslovu izvjestiti da je daljnjim izvidima utvrđeno da je falsifikate predao Malunec Milki i Josipu, Habjan Josip rođj. 13.II.1909 u Ostrožnu opć. Celje okolica srez Celje koji je dana 11.VII.1940 g. po organima Predstojništva mesne policije u Mariboru uhapšen i priznao, da je falsifikate predao Malunec Milki, a koje je on primio od falsifikatora Majcena, koji se nalazi u zatvoru u Mariboru, radi pravljenja falsifikata po 500 dinara, koji svi falsifikati nose br 732, serije K 0100, kojih je rasturao 20 komada.

Dosadašnjom potragom u sporazumu sa Redarstvenim organima u Zagrebu pronađeno je 18 komada falsifikata, od kojih je pronađeno na ovd. području 6 komada, 1 komad u Brežicama i 2 komada u Zagrebu, tako da su pronađeni svi falsifikati, pošto Malunec Milka tvrdi da je primila od Habjana 9 komada.

Kako je daljim izvidima ustanovljeno, da je rasturanju učestvovao i Vugrin Martin priležnik Malunec Milke do sada se nalazeći na vojnoj vježbi kao rezervni podnarednik iz Zdenaca, općine Brdovečko Prigorje, sreza Zagreb, to je Vugrin uhapšen i predan Okružnom sudu gdje mu se sada nalaze nezakonita žena i sin.

Svi uapšeni predani su sa strane Okružnog suda u Zagrebu na postupak Okružnom sudu u Mariboru, gdje će se obaviti sudjenje čitavoj falsifikatornoj družini.

Sreski načelnik:

BANSKA VLAST BANOVINE HRVATSKE
ODJEL ZA UNUTARNJE POSLOVE
U ZAGREBU

Primljeno, dne 3/9 40
Broj 92274 priloga 1/1

69832/40
33120
100 73482/40
Kod. broj 91571/40
Mojčan
112

7/3

Slika 4. Primjer praćenja krivotvorina većih nominala, HDA, BH OUP, kut. br. 22, 22038/1940.

U gostionicama se često krivotvorina zamijeti prilikom plaćanja, a zamijete je ili gostioničar ili mušterija. Treba imati na umu da je to mjesto velikog prometa, a da gostioničar simultano radi više poslova. U gostionicu dolaze poznate, lokalne ili nepoznate osobe. Kad osoba naknadno tvrdi da je dobila krivotvorinu u nekoj gostionici, iz toga se ne može mnogo zaključiti. U takvim istragama gostioničar često izjavljuje da se ne sjeća ili pak tvrdi da bi on krivotvorinu primijetio te da stoga nije mogla doći od njega. Ponegdje gostioničar naknadno otkriva krivotvorinu i prijavljuje slučaj vlastima. Ovdje istrage najčešće završavaju. Gostionice bi mogle biti dobra mjesta za raspačavanje novca, no one opet mogu otkriti lokalnog krivotvoritelja ili pobuditi sumnju. Po nekim najopćenitijim obilježjima gostionice se mogu usporediti sa sajmovima, koji su također mjesta velikog kolanja novca i nepoznatih ljudi. Sajmovi spajaju i sažimaju širi prostor robno-novčane privrede kroz razne prostorno raštrkane obrte i proizvođače. Stoga se čine kao idealna mjesta za raspačavanje i obje upravne vlasti, Savske Banovine i Banovine Hrvatske, držale su ih pod posebnom paskom. No vrlo je malo krivotvorina pronađeno na sajmovima iako se može pretpostaviti da stanovništvo obraća pozornost prilikom plaćanja. Treba uzeti u obzir ograničenu mogućnost raspačavanja krivotvorina na sajmovima. Tako primjerice jedna desetica ili pedesetica mogu proći nezapaženo, no veći broj novčanica zatečen kod eventualnih dobronamjernih kupaca mogao bi trag usmjeriti prema raspačivaču, a mogao bi to biti i netko tko prodaje na sajmu ili pak obični posjetitelj. Sajmovi su stoga bili rizična mjesta za raspačivače, prodavače, kupce i vlasti. Željeznica je pak razgranati sustav koji je zbog svoga opsega podložan krivotvorenom novcu. Pojava krivotvorina u željezničkom prometu rjeđa je nego u gostionicama i poštama, no mnogo je učestalija nego na sajmovima.

Krivotvorine su se uobičajeno pojavljivale u poštama, one obuhvaćaju gotovo polovicu svih pronađenih krivotvorina. U to doba pošta je bila financijski centar poslovanja širega pučanstva i u njoj se zapažaju poremećaji u cirkuliranju novca. Ona je specijalizirana za novčane usluge, a osnovna zadaća službenika u pošti jest rad s pošiljkama, poštanskim i novčanim. Stoga se od njih očekuje veća razina pozornosti i veća stručnost pri eventualnom doticaju s krivotvorinom. Primjera radi, bilo koja osoba koja je primila krivotvoreni novac barem osrednje-lošije kvalitete, poput gostioničara ili pekara, ne smatra se odgovornom ako se dokaže da ga nije svjesno primila i raspačavala. S druge pak strane, službenici u pošti podliježu odgovornosti ako prime krivotvoreni novac, a to ne primijete i odmah ne prijave. Nije poznato kakve su sankcije, no samo njihovo postojanje već je indikativno. Slučajevi u poštama također nameću implicitne zaključke. Može se pretpostaviti da većina tamo pronađenih krivotvorina potječe od nesuđenih raspačivača, odnosno da tamo dopijeva novac koji već neko vrijeme cirkulira u optjecaju te ga je teško povezati s izvorom. Često se krivotvorina otkrije prilikom plaćanja određenih financijskih obveza, koje podrazumijevaju prikupljanje financijskih sredstava kroz određeno razdoblje, a to također ide u prilog nesuđenom raspačavanju i duljem kolanju krivotvorine. Stoga su pošte češća mjesta pronalaska krivotvorina, pogotovo u većim gradovima.

4.2. Geografski tokovi novca

Novac kola raznim mjestima i područjima te pokazuje sliku ekonomskog sustava zemlje. Krivotvoreni novac cirkulira zajedno s valjanim te ilustrira smjerove transakcija

unutar privrede. Krivotvorine možemo, donekle, pratiti temeljem ekspertnih izvještaja Bankovnog i valutnog odjeljenja Ministarstva financija. Svaki izvještaj o kovanicama sadrži popis i udio metala u krivotvorini. Bankovno i valutno odjeljenje na temelju sličnosti udjela pojedinih metala u novcu izvještava o već zabilježenim sličnim slučajevima. Stoga se može pretpostaviti vrlo visoka pouzdanost tih nalaza i usporedbi. Za papirni krivotvoreni novac izvještaji uključuju pojedinačan opis grafičkih elemenata (boje, crteža, vodotiska) i materijala. No vrlo je teško sastaviti kartu tih slučajeva zbog opsega i rascjepkanosti upravnih jedinica. Ipak, mjestimično se javljaju pronalasci krivotvorina u udaljenim područjima koje vlasti uspijevaju povezati sa već riješenim slučajevima.⁵⁸ Iz ekspertnih izvještaja Bankovnog i valutnog odjeljenja Ministarstva financija o sastavu kovanica može se, povezivanjem gradova u kojima se slična krivotvorina pojavila, iščitati njihova prostorna rasprostranjenost. Na žalost, ne možemo objasniti razloge takve rasprostranjenosti, predstavlja li ona tok novca/krivotvorine ili kretanje raspačivača. Osim veličine mjesta, pojavnost krivotvorina ovisi i o njihovim gospodarskim karakteristikama, ta su dva čimbenika donekle povezana. Krivotvorine su najčešće pronalazene u Zagrebu, Splitu i Sušaku. U pošti Zagreb 1, kao najvećoj i najprometnijoj poslovnici, pronađeno je najviše krivotvorina.

Zaključak

Krivotvorenje novca bilo je ekonomski i politički izazov za vlast od uspostave Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Uspjeh u borbi protiv krivotvorenja možemo ocijeniti prema broju nađenih krivotvorina prema pronalaženju osoba koje stoje iza njihove izrade. U tom kontekstu možemo držati da su vlasti Savske Banovine i Banovine Hrvatske bile uspješne. Slične vijesti o uhićenjima krivotvoriteljskih bandi u ostalim dijelovima Kraljevine Jugoslavije pokazuju da je tako bilo i u cijeloj Kraljevini. Čini se da je osnovna institucionalna poluga u tome bila pošta, iz koje su informacije o kolanju krivotvorina dolazile do policijskih organa. Pokušaji vlasti Banovine Hrvatske pokazuju želju da riješe i kontroliraju krivotvorenje novca koje je očito uzelo maha u predratnim godinama jer se porast zabilježenih slučajeva ne može pripisati isključivo povećanoj pažnji policijskih organa i podizanju budnosti stanovništva.

Društveni aspekti krivotvorenja novca prvenstveno su vezani uz sociodemografske karakteristike krivotvoritelja i raspačivača. Pokazalo se da su krivotvoritelji isključivo muškarci, pretežno zanatskih zanimanja. Imaju određene vještine, no odaju se toj ilegalnoj aktivnosti pretpostavljajući da će im se to isplatiti. Kontekst gospodarstva 30-ih godina velika je ekonomska kriza. Krivotvorenje novca stoga treba promatrati kao pokušaj osiguravanja egzistencije ili stjecanja materijalnih koristi. Neki krivotvoritelji navode da ih je teška materijalna situacija navela na krivotvorenje, a za neke se to može iščitati iz podataka u izvještaju. Budući da je za kvalitetnije krivotvorine potrebna i naprednija oprema (pogotovo za papirne novčanice), može se uspostaviti još jedna povezanost. Siromašniji krivotvoritelji ili krivotvoriteljske organizacije izrađuju

⁵⁸ Npr. HDA, BH OUP, kut. br. 22, 4006/1940., Kotarsko načelnništvo u Prelogu šalje Odjelu za unutarnje poslove Banovine Hrvatske, 3. 4. 1940. Predmet: Hirsan Nikola, trgovac iz Preloga, rasturanje falsifikata od 50 i 10 din.

krivotvorine manjih apoena dinara jer posjeduju materijal i alat za njihovu izradu te tim dobitkom mogu osiguravati "plaću" svojim sudjelatnicima. Bolje potkovani krivotvoritelji izrađuju veće novčane apoene. Izrada kvalitetne krivotvorine od 500 dinara podrazumijeva skupe strojeve i kompliciraniji postupak. Potvrđena je teza da zahtjevnije postupke izrade mogu ostvariti samo veće kriminalne organizacije.⁵⁹ Ovdje se uviđa zapravo očita pravilnost: što je veća količina krivotvorenog novca (u apoenima i količini), to su počinitelji manje egzistencijalno ugroženi.

Postoji još jedna zanimljivost vezana za društveni status i odnos prema krivotvorenju u praksi. Zakonske mjere predviđale su stroge kazne, no izricanje kazni u praksi je ipak bilo drugačije. Pogleda li se omjer koristi i troška, primjerice za krivotvorenje ili raspačavanje 50 dinara, dolazi se do zanimljivog zaključka. Iako su bile predviđene kazne do 10 godina strogoga zatvora, u većini slučajeva izricane su kazne manje od 6 mjeseci, kao što se može vidjeti iz slučaja Jeller. Korist koju je pojedinac mogao ostvariti s 50 dinara, a osobito ako je krivotvoritelj bio slabijeg imovinskog stanja i ako nije bio zaposlen, zapravo je dvostruka. Ako da ga ne uhvate, korist je 50 dinara, a ako ga uhvate, ona je jednaka svemu što je uspio podmetnuti prije nego li je bio uhvaćen. Nigdje se ne spominje da je roba kupljena za krivotvorinu vraćena, iako je zakonom uz zatvorsku kaznu predviđena i novčana kazna.⁶⁰ Također, boravak u zatvoru osigurava neke minimalne egzistencijalne uvjete za ljude teškog materijalnoga stanja. Manji oblici krivotvoriteljske djelatnosti vjerojatno nisu predstavljali preveliku brigu državnim vlastima. Određen broj recidivista, ali kao i visina izrečenih kazni, ide tome u prilog.

Krivotvoriteljima i raspačivačima problem je bio, osim same izrade, puštanje krivotvorenog novca u promet. Ulogu u tome imali su kvaliteta i nominalna vrijednost. Primjerice podmetanje novčanice od 500 dinara dobre kvalitete bilo je rizičnije nego za podmetanje 10 dinara odgovarajuće kvalitete. Samo puštanje krivotvorina u promet donosilo je i jednu nepredviđenu istraživačku posljedicu. Kretanje novca odražava određenu gospodarsku sliku, stoga kolanje krivotvorina i izvještaji o istim ili približno istim nađenim krivotvorinama nagovještavaju mogućnost spoznaje o karakteristikama tih tokova. Postoji zamjetljiv diskontinuitet nalaza između kontinentalnog i južnog hrvatskog područja. Pitanje je što on odražava, osobito stoga što sami nalazi/tokovi krivotvorina mogu biti i odraz putovanja samog raspačivača te njegovih napora. Ovdje bismo se mogli opet pozvati na vjerojatnost u svezi s visinom krivotvorenih apoena: krivotvorine manjih apoena vjerojatno nisu podmetnute u većem broju mjesta. Također, vjerojatno je da raspačivači većih apoena, primjerice Žuraj, više putuju te da te krivotvorine ne kolaju daleko. Naravno, ti zaključci ne bi mogli vrijediti za krivotvorine visoke kvalitete jer je njihovo otkrivanje zahtijevalo iznimne državne mjere.

Pokušali smo sustavno razraditi okvir za proučavanje krivotvorenja novca. Vodili smo se razmišljanjem da novac nije samo ekonomsko sredstvo, nego da ostvaruje i političke, društvene te kulturne funkcije. Proučavanje krivotvorenja također obuhvaća navedene aspekte i ima svoje posebnosti. Pri tome se pokazalo da su razni aspekti u mnogočemu isprepleteni. Postojanje određenih povezanosti vidljivo je primjerice između statusa krivotvoritelja i početnoga kapitala. Praksa krivotvorenja odražavala je

⁵⁹ V. Geiger, O krivotvorenju i krivotvorinama novčanica, 103.

⁶⁰ Krivični zakonik za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, 82.-83.

mnoge karakteristike osoba i organizacija koje su ga izvodile. To je svojevrsni „*zatvoreni krug*“, u njega je uključeno nastojanje da se razumije taj fenomen kojemu tragovi leže rasuti u povijesti.

Izvori i literatura:

Izvori :

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

- fond Savska banovina, Upravno odjeljenje (144.2), kutije: 2, 21, 73, 85, 93, 106, 111, 119, 141/142, 151, 163
- fond Banovina Hrvatska, Odjel za unutarnje poslove (1.157), kutije: 19-24 (182/1940); 208-212 (284/1941)

Hrvatski dnevnik, god. 1., br. 34., 38., 56., Zagreb 1936.

Novosti, god. 25., br. 297., 298., 299., Zagreb 1931., god. 26., br. 227., Zagreb 1932., god. 30., br. 155., 166., Zagreb 1936., god. 31., br. 27., Zagreb 1937., god. 34., br. 90., 106., Zagreb 1940.

Literatura:

1. *Bauer, Antun*, Numizmatički priručnik i rječnik, Zagreb, 2011.
2. *Bazdan, Zdravko*, Upadi u monetarne sustave krivotvorenjem novčanica 1793.-1993., *Numizmatičke vijesti*, god. 35., br. 46., Zagreb, 1993., str. 167.-174.
3. *Bazdan, Zdravko*, Njemački pokušaj razaranja monetarnog sustava Velike Britanije tijekom drugoga svjetskog rata: “operacija Bernhard”, *Numizmatičke vijesti*, god. 47., br. 58., Zagreb, 2005., str. 195.-209.
4. *Geiger, Vladimir*, O krivotvorenju i krivotvorinama novčanica, *Numizmatičke vijesti*, god. 31., br. 42., Zagreb, 1989., str. 100.-113.
5. *Geiger, Vladimir*, Krivotvoreni novac, *Hrvatska revija*, god. III., br. 3., Zagreb, 2003., str. 47.-53.
6. *Geiger, Vladimir*, Krivotvorine novčanice od 20 dinara/80 kruna (1919.) Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, *Numizmatičke vijesti*, god. 52., br. 63., Zagreb, 2010., str. 156.-162.
7. *Geiger, Vladimir*, Prilog poznavanju krivotvorenja novčanica Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije, *Numizmatičke vijesti*, god. 45., br. 56., Zagreb, 2003., str. 219.-228.
8. *Gilbert, Emily*, Nation-States and Money - The Past, Present and Future of National Currencies, New York, 1999.
9. *Helleiner, Eric*, The Making of National Money- Teritorial Currencies in Historical Perspective, New York, 2003.
10. *Innes, Brian*, Prijevare i krivotvorine. Istinite priče o najvećim prijevarama u povijesti. Zločinci, prijevare i žrtve, Zagreb, 2007.
11. *Jelinčić, Zmago*, Dinarsko krona serija/Dinar crown series, Ljubljana, 1997.
12. Krivični zakonik za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd, 1929.

13. *Lazarević, Vasa*, Međunarodna policija. Istorija, rad, rezultati, Beograd, 1933.
14. Narodna banka 1884-1934, [Beograd, 1935.]
15. International Convention for the Suppression of Counterfeiting 1929, http://books.google.hr/books?id=Gx6Hdh_oGKYC&pg=PA999&lpg=PA999&dq=International+Convention+on+the+Suppression+of+making+counterfeit+money+in+1929&source=bl&ots=IGM9xglu-J&sig=Wg9A3rplf5AxIH8Q2MCiWymg58&hl=hr&sa=X&ei=7AQ7UdT8EbTP4QT_0oDwDw&sqj=2&ved=0CDwQ6AEwAw#v=onepage&q=International%20Convention%20on%20the%20Suppression%20of%20making%20counterfeit%20money%20in%201929&f=false (10. rujna 2012.)
16. United Nations Treaty Collection, <http://treaties.un.org/Pages/LONViewDetails.aspx?src=LON&id=551&lang=en> (8. ožujka 2013.)

SUMMARY

FORGING MONEY IN THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA IN THE 1930S, WITH SPECIAL ATTENTION TO THE SAVA BANOVINA AND THE BANOVINA OF CROATIA

The author gives a complex picture of forging money on the territory of the Kingdom of Yugoslavia in the 1930s, primarily based on archive material, but also on the contemporary press. He mostly covers cases of forging in the Sava Banovina and the Banovina of Croatia, analysing the political, social and geographical aspects. He pays special attention to how the authorities reacted to the forging, the socio-demographic characteristics of the forgers and forging organisations, and to the territorial flow of the money. His analysis is aimed at showing some characteristics of the practice of forging.

Keywords: *forging money, crime, Kingdom of Yugoslavia, Sava Banovina, Banovina of Croatia.*